

Ivan Obrenov z Meto Kušar

OBRENOV: Dolgo časa si potrebovala, da si pod svoje izdelke začela pisati: pesnica Meta Kušar.

KUŠAR: Človeka zmeša dejstvo, da misli, kako naj bi tudi njegova pot šla podobno, kot gredo poti njegove generacije, ki se ukvarja s podobnimi stvarmi. Seveda pa ni pravičen oziroma dosleden, ker si želi, da bi šlo uveljavljanje gladko, kakor vidi pri drugih, obenem pa si želi povsem drugačnega razvoja, teži za povsem drugimi stališči, pa vendar predpostavlja, da bi mu "moralo" iti kakor drugim. Skratka, človek rad pozabi, da sta sveža svoboda in individuum žal velikokrat cena za tako imenovano uspešnost. Malo pesnikov na Slovenskem poznam, ki bi imeli z izidom prve knjige tako zelo malo sreče, kakor sem jo imela jaz. Obenem pa mi je pot, po kateri sem krenila, nudila bogate izkušnje in preizkušnje, odnesla sem precej več fleksibilnosti, kakor če bi se bila po inerciji družila predvsem s pesniško generacijo. Biti samosvoj, se čim bolj

potruditi, kar pa ne pomeni tudi biti potrepljan po rami, in imeti odprte oči za tiste okoli sebe, nadaljevati tudi naveličan, kadar te naveličanost okupira, je bil kakor pri mnogih tudi pri nas vzgojni moto – še vedno mi ogreje srce, ko si ga zamislim v domači, otroški različici. Če zdaj pomislim na očetovo pečarsko delavnico, vidim, da je bila precej bolj podobna moji pesniški delavnici, kakor se mi je nekdanje zdelo: tudi on je imel v glavnem somišljenike in sodelavce med ljudmi, ki niso spadali v njegovo stroko, naročila si je pridobival na enak način, vzglede in norme je iskal v svetu ... Je pa še pomembna razlika: zaradi njegove dobre blagovne znamke so veliko pomembnih izvedb zaupali njegovi delavnici, in edina birokracija, s katero se je bodel, je bila občinska davkarija. Ni se bodel on, ampak moja mama. Moja blagovna znamka pa po tiho nekaj velja, plačila in obravnavanja mojih sposobnosti so skoraj po pravilu skrajno ponižujoča. Uma-zanijo tega ponižanja skušam čistiti na več načinov, ker vem, da me čaka še nasprotni pol. Vem, da me čaka, ne vem, kdaj, malo bi ga rada doživela.

OBRENOV: Kakšen je bil družinski moto?

KUŠAR: Damjan J. Ovsec raziskuje psihološko življenje ljubljanskega meščanstva in ugotavlja lastnosti in njihova stališča: svobodomiselnost, ki je pri levičarjih zdrsnila v nihilizem, vendar kljub liberalizmu in posvetnim željam meščan pri Bogu še vedno išče svojo identiteto, delavnost, domiselnost, iznajdljivost, ponos, občutek, da daš nekaj nase, kar nekaj čustvene diferenciranosti, solidna vzgoja, srednja ekonomska opremljenost, ki omogoča individuacijo, kraljestvo doma, pa še marsikaj drugega ... Takšna dediščina je pletla tudi naš domači vzorec, ker sta ga oče in mama kot mlada živela, ga sprejela in posredovala naprej. Imam sedem let starejšega brata, ki je ravno tako kot jaz najprej končal kemijsko srednjo tehniško šolo nasproti filozofske fakultete, in sploh je bil v otroštvu moj vzornik; tabornik, raziskovalec, potapljač, jamar, ljubitelj živali in rastlin in njihov poznavalec, in s tistim socialnim smislom, ki smo ga doma uveljavljali. Res je kemik s srcem, dušo in rokami in ne nazadnje tudi s posluhom za drobne okultnosti. Kakor da bi tisto, kar je najino mamino vodilo k spiritiziranju, šlo tudi v naju. Njeno pričevanje je učinkovalo razburljivo, kajti poklicali so Simona Gregorčiča, ki jim je najprej sporočil nekaj neznanih verzov, nato pa jim leta 1941 povedal, da bo konec vojne, ko bodo češnje cvetele leta 1945. Da ne bi mislil, da je bila mama kakšna boemska natura. Zelo realna je bila in imela je rada konkretnosti, bila je zanesljiva organizatorica. Pred vojno je imela modno trgovino Tina na Miklošičevi cesti v Ljubljani, in ker je kot krščanska socialistka bila sodelavka Osvobodilne fronte, so ji jo nacionalizirali šele leta 1948. Doma ni bilo mogoče reči v zagovor stavka: Saj so drugi tudi ... to in to delali ali rekli, ker je mama, še preden je izzvenela beseda drugi, že pribila: Če bodo drugi skakali v Ljubljano, ali boš ti tudi? Drugi niso smeli biti vodilo naših odločitev, še manj pa opravičilo za naša dejanja. Odločitve so morale biti naslonjene na tisto, kar je prav, delali pa smo lahko skoraj vse,

kar nas je veselilo. Lahko sem jezikala in glasno protestirala proti smeri, ki jo je uveljavljala, vendar sem že vnaprej vedela, pri čem bo nepopustljiva. V nasprotju z voljo staršev sem si izbrala študij slavistike, ker so si zame želeli druge reči. Bolj gladko pot in z manj posebnosti. Ko sem imela dvajset let, je mama umrla in takrat je prišlo dobesedno do tega, da je bila moja glava moj (na)svet, kakor sem bila vzgojena. Saj sploh nisem hodila tako svojeglavo, kakor se je nekaterim zdelo, v kakem drugem okolju bi prav gotovo imela manj težav in več možnosti, da bi se socialno izživela.

OBRENOV: Materin rod je bil ljubljanski.

KUŠAR: Bolj natančno trnovski. Praded Martin Švigelj je prišel z izžanske smeri in dobil ženo Nežo, ki ga je duhovno gotovo prekašala. Bil je postrešček in o dobi, v kateri je živel, marsikaj pove, če rečem, da je umrl leta 1917 kot veleposestnik. Na začetku 19. stoletja so že živeli tu, kjer živim jaz. Človek se ne začne na nepopisanem listu. Še oni, ki so v ameriškem talilnem loncu, sedaj iščejo svoje korenine, svoj rod. Politična ideja prikroji vse v smer, ki jo potrebuje, čeprav zahteva ni ljudem v prid, in kolikor je odklon preveč napet v eno smer, bo prav gotovo nekoč udaril v drugo smer. Ob tem pa kasneje ne moremo negirati dejanj, ki smo jih naredili. O rasah se danes na svetu ne sme govoriti, kakor tudi o kolektivni krivdi ne, končno pa tudi nacionalnosti niso najbolj zaželeni predmet javnih pogovorov. Ampak miti poniknejo, prespijo nekaj rodov in ob prvi ustrezni klimi oživijo. Še vedno je moderno biti racionalen, tudi v umetnosti so taki trendi; teh ti sicer kot umetniku ni potrebno slediti, vendar se zelo težko uveljaviš, če si samotni jezdec, ker se ti ne nakloni enaka pozornost kakor drugim. V likovni umetnosti, se mi zdi, še v nobenem času ni bilo toliko zapovedanega sadizma, kakor ga je danes. Vse dobe so precej materiala stlačile tja, kamor z besedo in očesom ne segamo. S temi vsebinami se le redki ukvarjajo v slovenski umetnosti. Neverjetno je, da se racionalistični znanstveniki trudijo z demitizacijami. Kaj pa zares vodi demitizacijo Prešerna? Uspelo nam je priznati enega genija, Prešerna, toda nenehno so poskusi, da bi ga demitizirali. Ali zato ker tisti, ki to hočejo in poskušajo, ne prenesejo neumrljivosti? Nekateri pa z mitom poimenujejo neumnosti, ki se širijo o pesniku. Višjost gre ljudem precej na živce. Budisti poročajo, da se v višjem bardu duša ustraši visoke sreče in bleščeče svetlobe, po inerciji teži nazaj k onemu, kar pozna. Privlači jo. Razumljivo je, da se tudi na zemlji določeni ljudje bojijo boljšega in višjega, opazam, da imamo Slovenci kar močno averzijo do tako imenovanih "nobel" stvari. Materialni človek rad inertno vztraja v svojem, duh ga skoraj ne dinamizira, določene vsebine duševnosti ga ženejo, nagoni bolj kakor kultura, vendar za nagone žal ne more sebi pripisati nobene zasluge. Človek se v ekstraktu tuzemskosti znajde v prostem padu, in če je veliko takih ljudi na kupu, če je javna usmeritev naklonjena enakim tendencam, jih podpira, se lahko vsa nacija oziroma država znajde v prostem padu. Zaradi tega načina se

množi nesimpatičnost med ljudmi. Z vsemi intervjuji, ki jih delam, poskušam krepiti popolnoma enake reči, kakor jih zagovarjam tudi v pesmih. Ko sem začela, sem vse svoje sogovornike spraševala tudi o otroštvu. Precej razmišljam o svojem. Zelo me greje, čeprav starševski kompleks pri vsakem človeku rovari po svoje. Počasi se vse bolj zavedam, da so moji predniki v vseh pogledih moji psevdonimi. To velja za vsakega človeka.

OBRENOV: Kaj pa oče in Domžale?

KUŠAR: Očetovi starši so se v Domžale preselili, čeprav so izhajali iz ljubljanske okolice. Hodili smo k teti in stricu na Glince, dokler nista odšla v Ameriko, pa v Kozarje, vendar deda in babice nisem poznala, ker sta kmalu umrla. Vsako leto sem za prvi november na grobu gledala svoje tete in strice in že takrat sem opazila, da imajo vsi enak nos. Doma smo bolj negovali druženje po duhovnem sorodstvu in manj po krvnem. Rada bi napisala knjigo *Moj oče in drugi obrtniki*, ker bi bilo marsikaj potrebno zabeležiti, čeprav je v glavnem že zelo prepozno. Nekaj bi se še dalo rešiti pred pozabo. Samoumevno je, da bom najnovejšo knjigo pesmi naslovlila *Ljubljana*, ker se mesto v mojih verzih ogleduje bolj kakor kar koli drugega. Moja čustva in podvigi, da ne rečem moja kulturna politika, vse raste iz psevdonimov, iz ljubljanskega mizoma, ki se še zelo jasno kaže v mojih očeh in me varuje, ko odhajam k vsemogočim eksotam. Moje otroštvo se ni vrtelo sredi mestne geometrije, ki je bila politično bolj nadzorovana kakor naša Kraška ulica, kamor je "država" k stari mami poslala sla z davkarije običajno na sveti večer, ko je iz njenega radijskega zvočnika donela Sveta noč. Po dolgem hodniku je dišalo po poticah in kadilu. Po kompotu iz suhih hrušk. Naš šarplaninec je lajal ko nor, stara mama pa je bila ogorčeno glasna. Prišlekov namen je bil najbrž dosežen, stara gospa, ki so ji nacionalizirali veliko travnikov v mestu, je bila ob praznični mir, besna, saj je vse svoje predvojno premoženje zaslužila na vrtu s svojimi rokami. No, oče je bil pečarski mojster, nadgrajeval je, kar se je naučil pri ljubljanski tvrčki Kalmuš – Ogorevc. On o svoji nacionalizaciji ni govoril, pa tudi moja mama ne. Življenje za kuhinjsko mizo, tisto v knjižnici, spalnici in shrambi je teklo kakor v mestnih hišah, čeprav je v našem kokošnjaku prhutalo podeželje. Kam je šel ves ta svet v manj kakor tridesetih letih! Saj ga je še nekaj. Zgodovina se prekriva, čeprav znanstveniki to priznajo samo v nekaterih rečeh. Nič ne izumre naenkrat, niti mamut ne. Najskrivnostnejša kosa domačega pohištva sta bila knjižnica, z vsemi slovenskimi klasiki, dolgočasne knjige, s tisto rdečo troglavo piramidko in zvezdo, za njimi pa kar nekaj čudnih okultnih knjig, ki so stale za temi spodobnimi hrbti in so mi ob koncu šestdesetih let prišle izredno prav, ter z rumenim žametom tapeciran kavč. Kot otrok nisem rada brala, bila sem precej bolna in takrat so mi brali, kadar pa nisem bila bolna, sem zdravje izkoristila pod hrasti v Mestnem logu. Bili so travniki, bolj dolgi kakor široki, na meji pa grabni, vsi vlažni, polni pomladanskega žafrana, kot bi snel vrata s kakšne

škotske hiše in jih položil pod drevje. Obiskovala sem prijateljice na njihovih domovih, kjer sem budno opazovala drugačen način življenja, drugačne jedilne navade, kar me je zelo privlačevalo. Spodnji del rumenega kavča je bil poln artiklov, ki jih je mama pred vojno prodajala v svoji trgovini. Svilene damske spalne srajce, satenasti trakovi, čipke, sukanci, preje za vezenje, svileni modrčki in spodnje hlače, naramnice in polno rjavih otroških dokolenk, ki so imele na prstih moder kvadratek. Rada sem imela gumbe iz biserne matice vseh mogočih velikosti, našite na lističe. Posebno poglavje je bila mamina bala, ki me je prav tako vznemirjala kakor vsebina kavča. Iz vseh teh predmetov je lezlo življenje, ki me je zaposlilo, očaralo in mi razgibalo domišljijo, me prevzelo. Bala je v celoti prihajala na plano ob vseh cerkvenih in družinskih praznikih, predvsem za božič, ko je prišla na obisk Tetka. Gospodična so ji rekli, na Kodeljevem je živel v majhni vili s svojo kuharico in majhnim špicem in mojim otroškim očem ponujala samosvoj model življenja. Do novega leta je spala pri nas, mama ji je postlala s prelepo prešito odejo iz zlato rumene svile, posuto s cveticami, preoblečeno v bogato izvezeno prevleko. Enak vzorec se je ponovil tudi na blazini. O vezenju sem ponovno razmišljala, ko sem se srečevala z Indijo. Kako je posteljina šuštel, še bolj prti, za praznike so bili vsi beli, vsi bogato vezeni in skrbno poškrabljeni. Kako krhko je zašumelo, ko je mama prt razgrnila po veliki mizi. Srebrni jedilni pribor smo prinesli iz škatel, in Rosenthal je nežno zvenel, ko so se vilice ali žlice srečale z njim. S Tetko je prišel v hišo tudi njen His Master Voice in sto plošč, ki sva jih navijali z največjim veseljem in zraven srebali belo kavo. Neverjetne angleške in nemške pesmi so bile to. Pri Tetki je odraščal moj oče, ker se je kot deček prišel učiti za pečarja v Ljubljano. To je bilo življenje, v katerem so bili ljudje čutno živi in razigrani: bila je tudi širokosrčnost, ne le materiali in okusi. Kuharske večine so za praznike triumfirale, prav v določeni smeri, čeprav so bili sezonski domači priboljški vpleteni v prehrano vse leto. Kdo si ne bi zapomnil visokih, napolnjenih shramb, ki so bile še višje, ker si bil otrok. V velikih weckovih kozarcih so se drenjali kompoti iz češenj, marelic, kutin, borovnic in kosmulj, na drugi strani rdeča pesa, stročji fižol in paradižnikova mezga, obvezni marelična in slivova marmelada ter neskončne vrste ribezovega, malinovega, bezgovega in grozdnega soka. Ne, to ni bila potrata, ampak varčevanje. Nihče mi ne bo rekel, da to ni bila zbirka ljubezni in potrpljenja. Zanimivi gospodi, ki so prihajali, so pripovedovali o širnem svetu, o delu, zidanju, veliko je bilo arhitektov. Prinašali so tuje knjige o odprtih kaminih, kjer so hiše imele velika široka vrata, ki so se odpirala na trate ali v gozd, in okna do tal. V nekaterih so bile pravljíčne hišice ob potokih z neverjetno prostranimi vrtovi in s še večjimi knjižnimi omarami, kakor je bila naša. Vidiš, ta svet me vedno zanese, samo da se ga dotaknem. Esenca tega sveta, ki se je najprej skoncentrirala v samostanskem življenju, potem pa se je preoblekla in šinila v plemstvo in nazadnje se je zavarovala spet za zidovi, a za mestnimi. Isti flogiston, ki se skozi čas vrtil in najdeva svoj vsakokratni materialni izraz in človeški ambient. Kje je danes? Tudi danes je ta esenca – ko jo

potrebujemo, jo najdemo, čeprav se najrobustnejši zadirajo, da je ni več. *Svila in lan* je intimna vojna za to esenco. *Ljubljana* je dosti bolj mirna, toda ne resignirana, ima pa več odločnosti. Žal ne vem, kako so brali *Svilo in lan*, tam se zase in za prednike še borim, ker nas revolucionarni svet surovo meče iz orbite. Zato je v enem pismu stavek: "Večkrat se je prikazalo življenje, ki sem ga poznala in ljubila. Ne vem, ali ni bilo več ljudi iz tega življenja ali pa oni, tako kot jaz, niso več mogli vanj." In kaj vidi kritika? Sentiment. Saj se ne jezim. Kaj vse so delali s Flisarjevim *Čarovnikovim vajencem*. Kaj pa je literarna kritika v osemdesetih letih vedela o Vedah, zenu, indijskih mojstrih, o psihologiji, človeški psihologiji, o vedenju primatov! Najbrž sem se v nekem obdobju začela ukvarjati intenzivno z otroštvom in predniki, ker sem hotela psihično reorganizacijo.

OBRENOV: Mar ne gre za isto snov, ki jo Brodski obravnava v svojih esejih, recimo *V sobi in pol*?

KUŠAR: Ja. In tudi moja mama in oče sta bila družinska človeka, ki sta upala, načrtovala in poskušala, seveda pa usodnega družbenega pritiska, ki ga je v tem družinskem eseju na vsaki strani precej, jaz na robu Barja nisem čutila. V predsobi je stala tridelna omara, za njo sem nekega poletnega dopoldneva odkrila veliko sliko Stalina, nekoč je morala biti na zidu mamine trgovine ali pa v pisarni očetove tovarnice, ne vem, ker midva z bratom družbenokritičnih stavkov nisva doma nikoli slišala, saj če bi jih, bi se upravičeno še bolj bali za naju, kakor so se. Tudi Brodski je izjemno hvaležen, da sta starša storila vse, da bi ga pred družbeno stvarnostjo, v katero je bil rojen, obvarovala, kar pa pomeni, da ga nista vzgojila v poslušnega in nekritičnega državljana. Kar je bilo vse kaj drugega kot nenevarno. Spomnim se, da sem nekoč zvelkla tisto sliko na preprogo in skakala po njej, ker še sedaj vidim svoje noge v sandalih in čutim togoto svojega cepetanja. Ah, povsem iracionalno, saj nisem vedela, kdo je na sliki. Brodski odlično piše o državi, prvi socialistični državi v zgodovini človeštva, in o genih, ki jih je od svojih staršev podedoval in so se izkazali za skrajno odporne proti tej državi. Dejansko bolj prisegam na okolje kakor na gene; sedaj so molekularni biologi že kar nekaj reči ovrgli, med drugim več kot dve tretjini genov. Prej so mislili, da jih ima človek 100.000, sedaj se je izkazalo, da jih ima le 30.000. Morda mu jih bodo še odvzeli, zato pa medsebojno vplivanje celic in DNK dobiva vse večjo veljavo in je deležno vse več pozornosti. Vplivanje, seveda, medsebojno vplivanje. Le kako bi to moglo biti marginalno. Moji kemijski in pesniški misli je medsebojno vplivanje na prvem mestu. Torej pri odločujočih procesih pomembno vlogo igra okolje. Veliko sem se učila o pogojih kemijske reakcije. Kemija me je naučila nekaj principov, med drugim sem nehote ob vseh stranskih odbleskih odkrila staro alkimistično načelo: "Obscurum per obscurius, ignotum per ignotius." Torej pojasnjujmo mračno s še bolj mračnim in nepoznano s še bolj nepoznanim. Na istem je postavljen

temeljni kamen za pesniško kredibilnost. Torej če imamo samo nekaj več genov kakor rastline, ima evforija evgenike druge svoje zagovornike. Ljudem jo vsiljujejo, ker jo najbrž kapital potrebuje. Če se živi sistemi v svojem okolju ustvarjajo sami, je seveda povsem grozno, da za kvaliteto okolja ne skrbimo, kot bi morali. Metafizika ni nobena pošat in vsak pozitivist, racionalist ima veliko slepo pego, ker ne vidi, da vse, kar bo o možganih odkril, plava na njegovi kulturi in na njegovi zgodovini. Morda se v znanosti dogaja nekaj ritenskega, čeprav še vedno sloni na starem Trismegistosovem reku: "Kakor je zgoraj, tako je spodaj." Kolikor nereda povzročiš v fizičnem, toliko ga tudi v metafizičnem. Krščanstvo pravila ne negira: Kakor si živel, tako boš umrl, oziroma kdor ubija, bo ubit. Znanost rada beza v neznano, noče pa urejati znanega. Otrokom bi radi dali boljše gene, namesto da bi jim ustvarjali boljše okolje. Prav zaradi tega smo do obsedenosti zaposleni s svojim zdravjem, za družbo nam je pa skoraj vseeno. Samo poglej po knjižnih policah. Slovenski založniki pa niso dovolj inteligentni, da bi ponudili tudi tisto, kar ponudijo drugod na Zahodu. Toliko urednikov in menedžerjev se nenehno vozi v svet po tako imenovane bestsellerje vseh vrst. Le kaj še vidijo! Svojo slepo pego.

OBRENOV: Se še spomniš, kako smo z Italijani sedeli na terasi v Selcah in govorili o tipu založniške hiše in o knjigarni, o prodajni politiki, se spomniš leta 1985?

KUŠAR: Veš da. Ko sem leta 1972 dobesedno padla v konec sveta, mama je umrla, oče se je kmalu odselil, jaz pa sem bila v drugem letniku fakultete, ranjena, izpostavljena, svobodomiselna ... hipotetična rešitev se je kazala v obliki neke produkcije, ki bi ne bila profana in naveličana. Se ti spomniš, kako sva govorila o umetniški reviji? V meni se je začela mešati velika knjižna

omara iz domačega salona in produkcija. Saj smo že imeli OM produkcijo in kasneje Meta produkcijo. Trgovina je kot ideja spadala zraven. Obrtniki, ki sem jih poznala, krojač, pletilja, primorski kamnosek, soboslikar, modistka ali pa neki stari prodajalci metrskega blaga, ki jih je mama še tikala, ali pa stari gospod pri Krašu, z veliko spodnjo ustnico, ki je počasi, ljubeznivo tolkel na blagajno s posebnim dostojanstvom, medtem ko je ponujal čokoladne dobrote – ja vsi ti obrtniki ali prodajalci so imeli pristno prijaznost in nekaj, kar je bilo vredno zaupanja. Spominjam se nesproščenosti in zlaganosti v špeceriji, kamor sem morala, ker je zaloga pošla prej, preden smo naročili gospoda s triciklom. Prostori in ljudje so oddajali nekaj takega, kot oddaja bolezen. Ne bolnik, ampak bolezen. Spomni se, koliko odgovorov smo imeli o uspešnem knjigotrštvu in založništvu! Tudi ko sem se skoraj vsak večer pozno v noč pogovarjala v neki kuhinji na Rimski cesti o istih rečeh. Prav s tem prijateljem, ki ima sedaj visok položaj v založništvu. Položaj, ja.

OBRENOV: Ne smeš izgubiti svobode na barikadah! Takrat davno sem ti dal tudi angleški izvod Jungove avtobiografije, ki sem jo prinesel iz Edinburgha. Dogodki so se razvijali, in ti v njih. Leta 1988 si izdala v samozaložbi knjigo *Puer Aeternus* Marie Louise von Franz.

KUŠAR: To je ena od zelo svetlih zvezd moje zgodovine. V knjigarno na Šubičevi ulici sem prišla iz šolstva, ne zato, ker bi bila falirana študentka, kakor so mnogi domnevali, vprašali pa niso, ampak zato, ker sem verjela, da je knjigotrštvo intelektualna služba. Tudi javno sem začela trditi, da so knjigarji kot lekarnarji, ki so farmacevti, ne pa samo prodajalci. Kolegi slavisti so me gledali postrani, ampak z Majdo Kne sva za prvi pomladni dan leta 1984 brali knjige na Plečnikovem trgu. Z ozvočenjem, lepo prosim, in v foteljih. Še pred tem je profesor Mišković dirigiral učencem srednje glasbene šole, ko so igrali na fanfare. Takrat se po ljubljanskih knjigarnah ni nič dogajalo. Sledilo je še kar nekaj nenavadnih prireditev: na primer ves dan sta v glavni izložbi pletla cekarje dva slamarja, v izložbi je nastopala Ruža Vreg, ko je izšla *Podeželska zdravnica*, priredili smo literarni večer pesnika Janeza Ovsca in koncertni spored Borisa Šinigoja na lutnji, prvo slovensko knjigo o radiesteziji je v tako nabiti knjigarni, da se dobesedno ni dalo premakniti, predstavljal gospod Andrej Oblak iz Škofje Loke, eno prvih slikarskih razstav je imel v knjigarni sedaj uveljavljeni Igor Zaplatil, prišla je Beograjčanka Vesna Krmpotić, slikarsko razstavo je imel tudi Gianni Ballestrin iz Padove ... skratka vse mogoče. S posebno pozornostjo sem oblikovala izložbe, še pred osamosvojitvijo smo imeli prvega Božička, ki ga je ves teden igral Sandi Pavlin ... saj veš, občutki sproščenosti so privlekli ljudi, ljudje v knjigarni pa so kupci. V knjigarno so hodili zanimivi ljudje, spoznala sem Boštjana M. Zupančiča, ko se je vrnil iz Amerike. Z veliko vnemo je prilival olje na ogenj mojega jungovskega navdušenja. Priskrbel mi je zasilni prevod *Puera*, ki sem ga jezikovno zelo predelala,

navezala osebne kontakte z gospo von Franzevo in dobila njene avtorske pravice. O, kako sem bila počaščena, ko mi je z rokopisnim pismom odgovorila, da lahko knjigo izdam in da od mene pričakuje samo en izvod nove izdaje. Tako je izšel *Puer Aeternus*, ki je mnogim zasukal glave, vendar inflacija je bila tako pošastna, da knjigotrškega uspeha z njim res ni moglo biti. Sem pa zaradi knjige srečala edinega slovenskega jungovca dr. Jožeta Magdiča. Vital Klabus, ki je bil pri Državni založbi urednik zbirke Biografije, mi je obljubil, da bo izdal Jungovo avtobiografijo. Tako sem porinila C. G. Junga v javnost. Naredila sem tudi nekaj oddaj na Tretjem programu Radia Slovenija in serijo oddaj na Radiu Trst, končno sem se srečala s sedanjim predsednikom mednarodne jungovske zveze, tudi z njim naredila dolg pogovor za Razglede, ga povabila za nekaj dni v Ljubljano, kjer sem mu najela dvorano v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, jo plačala, napolnila s poslušalci in sedaj upam, da bom pripeljala k Mladinski knjigi izredno zanimivo serijo poljudnih knjig o jungovski globinski psihologiji, obenem pa tudi prvih sedem knjig zbranega dela. Vem, da je Jung za Slovence zdravilen, ni samo kulturna obveza; če ne bomo revitalizirali svojih introvertiranih in poškodovanih duš, ki jih bomo nadvse potrebovali za uspešno evropsko podjetje, ne bomo zdržali. Kakor smo zadnjič ugotovili na enem od Meta večerov v knjigarni Konzorcij, je za Slovence skrajno destruktivno, da nismo socialno in religiozno izživeti. To je tema, o kateri bi morali javno govoriti, ne pa da so vsi mediji polni produkcije strahu.

OBRENOV: O katerih bi po tvojem še morali govoriti?

KUŠAR: O prevelikem razkoraku med tako imenovano akademskostjo in prakso, pa o razmerju med znanostjo in humanistiko oziroma kulturo, pa o nekih aktualizmih, ki nas terorizirajo in nam kradejo dragoceni čas in prostor, kakor tat so, ki te zamoti, da lahko opravi svojo goljufijo, ne da bi ga opazil, pa o tem, da svet samo z racionalnostjo ne bo preživel, še manj pa s ciničnim nihilizmom. Nihilistični duhovi so vedno živeli ob nenihilističnih in v nekem trenutku nihilisti prevagajo. Ampak ne za vedno. Nekateri intelektualci, akademiki se razglašajo za nenihilistične, celo krščanske, pa vendar javno zagovarjajo tezo, da umetnik in znanstvenik ne moreta biti svetovna in nacionalno zavedna hkrati. Kaj pa je bil vitez Miklošič? Slovenec in svetovljan, celo jezikoslovec povrh, da ne omenjam v javnosti neznanih posameznikov. Kadar pa so znani, se jim njihova širina, višina in globina ne prizna – skratka, potvarjajo njihove mere in zakrivajo njihovo nacionalno energijo. Prej so to ves čas delali nepriemernim slojem, sedaj pa stigmatizirajo resnično pomembne posameznike.

OBRENOV: Koga pa imaš ta hip v mislih?

KUŠAR: Marsikoga ... z imeni je pri nas zoprno nastopati, ker se Slovenci, ko slišijo imena, počutijo tako, kakor da bi jim nekdo po nemarnem sorodstvo

izpostavljal. Morda imamo vsi nekakšen starševsko-domovinski kompleks. Najboljše ni vedno zdaj, in največ, kar človek lahko stori za boljšega od sebe, največ, kar pesnik lahko stori za boljšega pesnika ali arhitekt za boljšega arhitekta, je, da nadaljuje v njegovem duhu. Tu je magija tradicije in odrešitev identitete. Pri vsakem imenu imam drugo lastnost v mislih, vsaka od teh lastnosti pa je vsebovana v duhu, ki naj bi Slovence inspiriral. Če gledam med obrazi, ki jih srečujem, so taki, ki jim javno življenje ne daje dovoljšne pozornosti, ki pa bi koristila tako njim kakor občinstvu. Človeka danes teže popolnoma držiš v anonimnosti kakor svečo pod mernikom. Klub prezrtih je moja posebnost. Med ekstroverti in introverti je velika razlika in je v tem kontekstu ne smemo zanemariti. Mogoče bi lahko rekli, da ekstroverti stvari v življenju zavozijo, potem jih introverti rešijo, ampak introverti so v glavnem le "črnci", ki se morajo, ko je stvar urejena, umakniti. Ekstrovertirani racionalisti imajo sedaj svojih pet minut na svetu. Moja astrološka karta kaže opazno čustveno ambicioznost, ki pa jo tudi brez zvezd dobro poznam. Ne bom nič rekla žal, za pesnico je to kar dobro izhodišče.

OBRENOV: Kako si postala pesnica?

KUŠAR: Po mamini zaslugi smo imeli doma vse letnike literarne revije Novi svet, v katerih sem pri petnajstih brala pesmi Ade Škerl. Njena literarna iskrenost me je zadela kakor strela. Bil je znak in dokaz, da sme biti pesem taka. Ona je opogumila mojo prvo literarno iskrenost. Profesor slovenščine, ki je brezkončnim vrstam tehnikov vzbudil večno ljubezen do literature in imel že zasluge za literarno rojstvo Marka Švabića, je tudi mene spodbujal na precej nenavaden način. Klima na šoli je bila posebna, na Aškerčevi je bilo takrat nekaj izjemnih osebnosti. Še danes sem ponosna, da sem hodila v šolo, ki je bila v Avstro-Ogrski cesarsko-kraljeva obrtna šola, kasneje v kraljevini pa tehniška srednja šola, kamor je hodil velik del slovenske elite, ker so bili z njo povezani zelo pomembni ljudje: na primer akad. slikar Anton Gojmir Kos, srce slovenskega ekspresionizma France Kralj, inž. arh. Vladimir Šubic, Karel Putrih, akad. kipar Franc Berneker, Jože Karlovšek, specialist za ornament. V šoli je imel razstavo Avgust Černigoj, dr. Izidor Cankar pa je na njej kričal: "Vi ste uničili umetnost!" Moji profesorji so bili resnično veliki pedagogi. Na univerzi sem skoraj nehala pisati, ker sem imela preveč težav z znanostjo, vendar moje zvezdne ure niso spale. Ko sem pri dvaindvajsetih prebrala Šalamunove *Druide*, to je bila prva Šalamunova knjiga, ki sem jo dobila v roke, so bili sunek za naprej. Zavrtela me je metafizika v teh verzih, ne pa vse tisto, kar so takrat razni publicisti obešali nanj. Samo njegova svoboda me je zanimala, in trpljenje, jasno, ki je šlo zraven. Univerzitetni profesorji so mi omogočili dovolj individualnosti in samozavesti, omogočali so mi moje neubogljive poglede. Tisti, ki so mi jih, drugih sem se izogibala.

OBRENOV: Ukvarjaš se z zelo različnimi stvarmi, z normami in zahtevami precej plašiš ljudi, nekatere razveseljuješ, druge jeziš ...

KUŠAR: Pesnik menda nič drugega ne dela, kot piše. Od posameznikove zgodovine, od njegove kulture je odvisno, kako razume dejstvo, da je pesnik. Če si pesnik, imaš diplomatski potni list za prepovedane pokrajine. Nevarnosti ostajajo, vendarle lahko greš, kamor hočeš.

OBRENOV: Kdo so bili tvoji učitelji – z veliko začetnico?

KUŠAR: So. Še vedno so. Mama in oče in stara mama – Dinstmanova Tona, ki je skoro do osemdesetega leta vsak dan peljala cizo na plac in prodajala, kar je na svojih vrtovih pridelala –, brat in Tetka, ki me je prva že zarana materialno opremila, teta Hedi in njeno intenzivno meščansko okolje, arhitekt Martin Živič z vsem, kar je izžareval, in tudi s tistim, kar je sezidal. Gospod Ivan, ljubljanski teozof, nekaj univerzitetnih profesorjev, tudi nekaj takih, ki sem jih hodila poslušat, čeprav nisem imela vpisanega predmeta, ki so ga predavali, pa prijatelji, ki verjameste vame, nekaj dragocenih tujcev med njimi. Brez C. G. Junga ne bi bila to, kar sem, tudi brez Paramahanse Yoganande ne. Ne vem, ali mi je dal več Brodski ali več Anthony Hopkins? Ali me je bolj podpiral barok ali bolj moj vrt? Ali imam raje Handla ali Boba Dylana? Ali Laurie Anderson? Ali bi raje pozidala hišo ali raje napisala knjigo?

OBRENOV: Zakaj pišeš pesmi?

KUŠAR: Se spominjaš, kaj si nekoč nekemu mlademu izzivalcu odgovoril na vprašanje: Zakaj snemate filme?

OBRENOV: Zato, da živim.

KUŠAR: Še velja, da naj samo tisti pišejo pesmi, ki bi drugače, če jih ne bi, umrli. Vera, upanje, ljubezen so povezani s tistim, od koder prihajajo pesmi. Kako je z drugim svetom? Po smrti gremo na drugi svet, morda malo tudi na tretjega; ko smo otroci, smo še precej iz drugega sveta, pravljice nam pomagajo, da se od njega malo odtrgamo in začnemo. Po boleznih sodeč, sem bila precej neodločena, ali bom ostala ali se speljala nazaj. Pravljice so me tolažile, še bolj pa izjemna ljubezen, ki sem je bila deležna. Neznansko samoumevna. V sanjah sem se srečevala z bogovi spodnjega sveta, mama je po njihovem pojavljanju sklepala o mojem zdravstvenem stanju. Tudi moj dobrotnik, dr. Marij Avčin, me je spraševal, kaj sem sanjala. Zgornji bogovi so se prikazovali bolj v bleščeče razsvetljeni cerkvi, kasneje pa na obrazih ljudi, ki so mi z dejanji in stališči pokazali, da smo Njegovi reprezentanti. Zelo nerada razočaram ljudi, nekatere je ogrožal moj poudarjeni občutek biti nekaj posebega. S pisanjem se izrazito učim emocionalne iskrenosti in izgubljanja. Sem in tja se bliska arogantni

individuum. Ne izogibam se: moje besede so jaz. Vendar ne le jaz iz tega sveta. Subjektivno in borilno razmišljanje včasih bolj butne v verze, ker z drugim publicističnim delom dobi v meni malo več gotovosti. Rada imam Šalamunov verz: *Piti piti vero vase*, in tistega: *O, kako so te zdrobili, moja kreda*. Zakaj ga imajo za reista, bleferja, prekucuha? Še več pa je takih, ki imajo danes ljubezen, upanje in vero za neke počene in razbite arheološke izkopanine. Metafizika ni mrtva, njen klorofil nam še vztrajno dela kisik, ljudje pa razmišljajo o zelo različnih stvareh. Zelo drugače je, ali trideset let vsak dan razmišljaš o Bogu, evoluciji, psihi, smrti, o sebi in odnosu do vsega tega, ali pa razmišljaš, kako boš oportunistično napredoval in gromadil brezskrupulozne dobičke. Tudi jaz poskušam dognati, kaj se sveti v glavah današnjih tehnoloških ljudi. Umetnost ima še precej leska, če le pridejo do nje in jo spustijo naprej. Vsak človek ima v svoji duševnosti datoteko za "višja zrenja". Čeprav je vse življenje odvisno od naše duševnosti, o njej premalo vemo, zato jo tudi tako zelo stradamo. Ponosna sem, da sem slovenska pesnica. Malih jezikov ni, so samo mali ljudje, mali birokratki, ki kar naprej stokajo, da je slovenščina kriva, da se nič ne splača. Zakaj kapitala Državne založbe ni prevzel nekdo, ki verjame in hoče preživeti s knjigami, ne pa da jo popokajo trgovci, ki so vajeni železnine, pohištva in konzumnega blaga. Dejansko se na tem svetu zapravljenim ljudem nič ne izplača, če beseda izplača pomeni v obeh primerih isto stvar. Imeti dobiček pomeni izplačati se.

OBRENOV: Ti za kulturo uporabljaš enak prijem kakor zeliščarji za bolezni, ki verjamejo, da za vsako bolezen svoja roža raste.

KUŠAR: Umetnost in kultura sebi in nam delata zelo veliko škodo, ker pristažata na geto, v katerem veljajo še slabši pogoji kakor na tržnici in travniku.

Nekateri me težko poslušajo, ker jim barva moje duše ne paše, pa se izgovarjajo, da sem preveč metaforična ali pa preveč resolutna in ne vem kaj še vse. Zdržati je najpomembnejša magija, ki deluje še takrat, ko je že "vse" mimo. Dejansko skozi eone. Filozofi o psihi in stvarstvu govorijo preveč dolgočasno, kakor mnogi teologi. Pa če bi jim dolgčas še odpustil, je preveč netočnega. Indijski modreci poznajo človeško naturo. Tisti, ki so jo zrl. Nekateri filozofi mi na primer dopovedujejo, da je arhetip ideja, hoteli bi, recimo, iz kliničnega globinskega psihologa Junga narediti filozofa teoretika. Kdor dušo doživlja, spozna, da je arhetip bolj praoseba in da z njo lahko vzpostaviš oseben odnos, kar z idejo ni mogoče. S praosebo se lahko pogovarjaš, zavezuje te k določeni kooperativnosti. Idejo ti represija vtepa v rit in glavo, če ti ni toliko blizu, da bi jo sprejel. Osebni odnos omogoča emocije, vendar znanost emocijo ponižuje, kaj šele devocijo, kamor naj bi se emocija razvila. Asociacije gredo hitro, kadar poznaš okuse notranjih izkušenj. Kako je, kadar si rozinovo potico ali beluševo rižoto ali garam masalo teoretično opisujemo? Je dovolj, če samo beremo jedilne liste, če hočemo biti strokovnjaki za kulinarike? Znanost je polna prebranih svetov. Premalo jih briga okroglo, zlato, psihično zlato, ki se kar naprej vrti skozi umetnost in pojave in vsakega človeka in se nikoli nikamor ne izgubi. Tu je vzrok tesnobe in tega, da nimamo časa. V tesnobi celi kosi časa nekam padejo. Ni jih več. Pa vendar bi ljudje bolj od vsega radi imeli čas. Indijci imajo v Vedah isto enoto za prostor in za čas. Mnogo kristjanov je tako scela izgubilo svojo večnost, da so se oklenili tolažilne reinkarnacije. Kakšna zmeda, saj štiri temeljne resnice budizma napeljujejo človeka prav na to, da bi se izognil ponovnemu rojstvu, danes pa se ljudje tolažijo s tem, da se bodo ponovno rodili. Razumem, svet je zelo telesen in racionalen, tak pa ne more spoznati, da je zemlja zapisana dvojnosti, nemiru, smrti. Človek zaradi kratkotrajnih in minljivih užitkov ne bo priznal, da je njegova narava božanska, ker se mu njegovo okroglo, psihično zlato ne pobjeska v obeh. Zato se obnašamo kakor demoni, peklenščki in zveri. Globoke razloge imam za to, da rečem, kako človek ne sme biti prazna leha, na kateri dozori vse, kar veter prinese. Ali je pesem oziroma umetnost pred človekom ali je človek pred pesmijo. Voz je voz in konji so konji. Ko se lepo peljemo, imamo občutek, da sta oba živa. In če voz postavimo pred konje? Zanalasč? Eksperimentalno? Oh! Kadar mediokritete zasedejo sedemdeset odstotkov življenja, je bolje biti kritičen kakor resigniran. Pri bolezni moraš tudi biti kritičen, če hočeš ozdraveti. Ali ti je dano ozdraveti, pa ne veš, dokler ne ozdraviš. Slovenska umetnost je res malo manj v luska-vicah, vendar potrtost nas dela prav takšne, kakršni nismo. Sproščenosti manjka. Stari Indijci so že davno dokazali, da ni možen svetlobni pretok skozi človeka, če ima zategnjen sfinkter. Vsa moč ostaja v spodnjem predelu. To nam dela majhne misli, sebične, nenehno nadzorujemo, da nam ne bi kaj ušlo. Mi še ne vidimo osvobojenega ozemlja. Naj bi bil človek zadovoljen s kopijami kopij? Ali ni normalno, da bi rad imel original? Kaj lahko pričakujemo od zakrčenosti? Zlom in zvin. Z eno besedo, poškodbo. Samo tisti, ki planira za 2000 ali 8000 let, da ne bom rekla za večnost, tisti bo podržal vrata in rekel: "Izvoli!"